

Jonas Puzinas apie save ir apie kitus

Juostelėn įkalbėtas žodis

JURGIS JANKUS

Iš darbų Joną Puziną žinojau labai seniai, bet jį patį teko sutikti tik jau čia, Amerikoj. Pirmą sykį, berods, Danguolės ir Antano Klimų šeimoje. Tada pasisakė, kad jis pats juodu ir supiršęs. Tą vakarą jis man atsivėrė kaip žmogus ne tik eruditas, ne tik gyvenęs visokiais mūsų dienų rūpesčiais ir rūpestėliais, bet ir turintis labai gyvo, nors ir savotiškai lėto, humoro dovaną. Bet šią dovaną parodo tik trumpiems momentams, tik properšomis, ir vėl grįžta prie rimtųjų klausimų. Ypač nešykštus buvo dalinantis savo nepaprastai turtingu proistorės žinynu.

Antrą sykį pasimačiau, kai Vilniaus metais (1973), atvykęs pasisvečiuoti pas dukterį Živilę ir ženą Rimvydą Tamošiūnus, sutiko paskaityti rochesteriečiams paskaitą apie Vilniaus praeitį. Klausant paskaitos, užėjo mintis pabandyti jį pašnekinti. Žinojau, kad netrukus jam sueis septyniiasdešimt metų. Nors pats jokiais n-mečiais netikiu, vis tiek pagalvoju, jog bent ta proga būtų gera apie jį kokią lengvesnį straipsnelį sumesti. Pašnekinau, ar nesutiktų skirti kokią valandėlę kitą pašnekiesiui į juostelę įrašyti. Sutiko. Ir išneško beveik dvi valandas. Pašnekėsyje buvo daug vietų vertų atsiminti, bet jis visas buvo išlaikytas tokiam oriame atsijume, kad gyvo žmogaus detalių,

kurių ieškojau, beveik neprasikišo. Ir jis pats visiškai sąmoningai, juostelei sukantis, nenorėjo jų prakišti. Kai žmogų pažįsti arčiau, visos tos formalinės žinios apsipina asmeniškoms detalėm, ir raštas išeina daug gyvesnis ir šiltesnis. Tų kasdieniškų detalių tikėjauisi pasigaudyti iš vieno kito artimo jo bendradarbio ar šeimos nario, bet laikas praslydo daug greičiau, negu pasitaikė ką sutikti. Taip nejučia prabėgo ir Puzino septyniiasdešimtmetis. Iš tikrųjų jam prabėgus net pagailo, kad nepasinaudoju bent tuo, ką jis pats buvo atskleidęs, – taip blankiai tas momentas mūsų spaudoje tebuvo paminėtas.

Praeitą (1978) pavasarį susitikau jį Chicagoje prie Vaznelių krautuvės. Pasisveikinom, pasikeitėm keletu nereikšmingų sakinių, kartu užėjom į vidų. Viduje dar šnekėtelėjom. Jis prašė grįžus pasveikinti Živilę, Rimvydą ir visą juodviečių atžalyną, o aš pasijutau jam skolingas ir čia pat minty pasižadėjau nieku būdu nepraleisti tytomis ateinančio septyniiasdešimtpenkmėčio. Net sumečiau, su kuo būtinai dar reiktų apie jį šnekėtelėti. Ir kaip pasijutau prirenktas, kai po poros savaičių paėmiau į rankas „Draugą“ Puzinas septyniiasdešimtpenkmėčio nebesulaukė – išėjo.

Vėliau perklauses, ką jis buvo išnekęs į juostelę, nusprendžiau, kad geriausia bus tą jo šnekėjimą nurašyti ir išspausdinti, kad nenusimėtytų, kaip daugelis mūsų dalykų nusimėto. Ypač, kad ir pats Puzinas savo pasišnekėjime labai sielojosi tais labai lengvai nusimėtančiais daiktai. Šneką nurašydamas kiek redagavau. Pralaidau nieko nei minčiai, nei šnekai neduodančius žodelius, kaip: vadinasi, pas-kui, tai, toks; pralaidau tas šnekėjimo dalis, kur pradėjęs sakinį ar pajutęs, kad kitu linksniu tiksliau pasakytų, pradėjo iš naujo; pralaidau vieną kitą sakinyje pasikartojantį žodį ar net ir kelis, bet visur stengiausi palikti šneką taip pat, kaip jis sakė, kad mintis nė kiek neišsikreiptų. Daugelyje sakinių net palikau neįprastą žodžių cilę, kuri, matyt, yra artima jo tarmei ar jo kalbėjimo įpročiui. Išmečiau ir savo intarpus, kurie visai šnekai nieko nepadedo, tik maišo. Jei kas kada norės apie Puziną kalbėti ar rašyti, manau, kad šiame jo pasipasakojime ras ir tokių momentų, kurių kitur vargu ar beužiktų. Štai čia ir pats Jonas Puzinas:

Šiuo Jurgio Jankaus juostelėn įrašytu prof. dr. Jono Puzino pasisakymu pažymime jo mirties (1978.IV.14) metines. Prof. J. Puzinas buvo nuolatinis mūsų žurnalo bendradarbis. Ir paskutinis jo straipsnis buvo skirtas Aidams: „Dr. Jonas Basanavičius – Lietuvių Mokslo Draugijos steigėjas ir ugdytojas“ Išspausdinto praeitų metų balandžio ir gegužės numeriuose pats autorius to straipsnio nebematė. Esame dėkingi J. Jankui už parūpinimą šio prof. J. Puzino žodžio, kurį jis buvo įrašęs 1973 m., atseit, dar penkeri metai prieš Profesoriaus išsiskyrimą iš žemiškojo gyvenimo. Šiame improvizuotame pokalbyje prof. J. Puzinas pasisako ir apie save patį, ir apie savo darbą, ir apie artimuosius bendradarbius, ir apie jam rūpėjusius reikalus. Kadangi tai buvo laisvai vedamas pokalbis, netenka jame ieškoti griežto sistemingumo, kuriuo prof. J. Puzino rašiniai ypačiai pasižymėjo. Kaip savo įvadiniame žodyje įsakmiai nurodo J. Jankus, prof. J. Puzino žodis perduodamas taip, kaip buvo įkalbėtas. Taigi ne spaudai paruoštas rašinys, bet gyvas žodis, turintis savo skirtingu savybių.

Nuo vaikystės ligi proistorės doktorato

Esu gimęs netoli Ukmergės Svaronių vienkiemyje. Mano tėvas yra kilęs iš Užunvežių kaimo, Kurklių valsčiuje, o motina yra iš Kurklių miestelio. Bet jie 1897 m., pardavę savo ūkį Užunvežiuose, persikėlė prie Ukmergės ir pirkė vienkiemį, 50 hektarų žemės. Tai ten teko augti. Pradėjau mokslą pradžios mokykloje dar rusų laikais, 1914 metais. Išbuvau mokykloje tiktai pusę metų. Užėjus karui, persikėliau mokytis į Ukmergę, į tokią vokiečių įsteigtą miesto mokyklą; po to jau 1919 m. įstojau į Ukmergės Saulės gimnaziją, kuri netrukus buvo paversta valstybine Ukmergės gimnazija. Gimnazijoje jau pajutau tam tikrą susidomėjimą tiek lietuvių kalba, tiek ir istorija. Ypač mane traukė kalbotyra, todėl, atvykęs į Kauno universitetą 1925 m., pradėjau studijuoti lietuvių kalbą ir lyginamąją kalbotyrą. Mano profesoriai tuo laiku yra buvę Skardžius, Balčikonis; be to, dar sekretoriavau pas Joną Jablonskį, mūsų rašomosios kalbos tėvą, bent ketelį metų. Tai visi šitie dalykai man labai daug davė ir tam pačiam mano kalbiniam išsimokslinimui. Bet vėliau, dirbdamas miesto savivaldybėje, pradėjau dirbti Kauno miesto muziejuje. Tuo metu muziejaus direktorium buvo profesorius Edvardas Volteris. Muziejuje bedirbdamas, susidomėjau istoriniais ir archeologiniais dalykais. Tuo metu pradėjau domėtis Kauno miesto istorija, parašiau visą eilę straipsnių į „Savivaldybę“ iš Kauno miesto istorijos. Paskiau 1930 m. jau buvo parašyta ir išspausdinta atskira knygutė Šiaulių miesto istorija. Čia daugiausia mane paskatino Feliksas Bugailiškis ir Jackus Sondeckis, dabar „Keliųio“ redaktorius Sonda.

Bedirbdamas Kauno miesto muziejuje, kaip sakiau, susidomėjau proistore ir, gavęs stipendiją iš Švietimo ministerijos, išvykau studijuoti į Vokietiją. Profesorius Gerulis, su kuriuo turėjau ryšio anksčiau bestudijuojant tarmes (su juo teko važinėti ir po Lietuvą, ypač po Ukmergės apylinkes, užrašinėti tarminius tekstus), man buvo pataręs vykti į Karaliaučių. Tuo metu Karaliaučiuje dirbo profesorius Ebertas, žymus Pabaltijo archeologijos specialistas, bet jam mirus turėjau pakeisti planus ir išvykau į Heidelbergo universitetą. Heidelbergo universitete mano pagrindiniu profesorium buvo profesorius E. Wahle. Jis 1927–28 m. buvo kasinėjęs Latvijoje ir taip pat susipažinęs su Lietuvos ir Pabaltijo archeologiniais paminklais. Mano studijos Heidelberge tęsėsi ketverius metus. Pagrindiniu dalyku buvau paėmęs proistorę, o šalutiniais dalykais lyginamąjį kalbų mokslą ir paskiau klasikinę archeologiją. 1934 m. savo studijas baigiau ir už darbą apie proistorinius tyrinėjimus ir tautinį sąjūdį Lietuvoje gavau daktaro laipsnį.

Archeologo darbą pradėjus

Grįžęs buvau pakviestas pirmiausia į tą patį Kauno miesto muziejų direktoriumi, po to lygia greta dirbau ir Vytauto Didžiojo universitete, Humanitarinių mokslų fakultete, kur buvau išrinktas vyresnioju asistentu ir pradėjau Lietuvos archeologijos kursą. Tuo metu archeologijos mokslo padėtis Lietuvoje buvo gana tokia apvertkinoje padėtyje. Profesorius Volteris dėstė jau archeologiją ir Lietuvos universitete, paskiau Vytauto Didžiojo universitete, bet tai nėra buvę sistemingi kursai. Iš kitų lietuvių archeologų tuo metu tėra buvę du. Tai pulkininkas Tarasenska, didelis mūsų Lietuvos proistorės populiarintojas, ir generolas Nagevičius, Karo muziejaus viršininkas, kuris buvo įsirengęs ir priešistorinį skyrių. Tame priešistoriniame skyriuje buvo išdėti radiniai iš jo kasinėjimų Prysmančiuose, Kretingos valsčiuje, ir vėliau jau iš Įpilties piliakalnio Darbėnų valsčiuje ir iš Apuolės piliakalnio Skuodo valsčiuje. Įpilties piliakalnio tyrinėjimuose teko dalyvauti jau kartu ir su Nagevičiumi. Archeologijos skyrius dar nebuvo pakankamai gerai įrengtas. Jo pagrindas buvo tuomet Kauno miesto muziejuje.

Miesto savivaldybė sutiko tuos rinkinius perkelti į naujai pastatytus Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus rūmus, ir ten 1936 m. įrengiau priešistorinį skyrių. Tai buvo vienas iš pačių didžiausių mano darbų. Dėl to, kad reikėjo ne vien tiktai kaip reikiant išdėstyti tą medžiagą, bet reikėjo tą pačią medžiagą susisteminti, o susistemtinimo darbu buvo labai daug. Reikėjo tuos radinius, kurie yra buvę Kauno miesto muziejuje, paskiau kiti dar Čiurlionio galerijoje, visus susisteminti, suskirstyti laikotarpiais, chronologiškai, kultūromis ir juos eksponuoti. Tokiu būdu buvo atliktas didžiulis Lietuvos proistorės sistematinimo darbas, iš kurio paskiau ir išaugo mano pirmoji knyga „Naujausių Lietuvių proistorinių tyrinėjimų duomenys“ (nuo 1918 ligi 1938 metų). Toji knyga išėjo 1938 m. Tai buvo pirmoji sistemiška apžvalga Lietuvos proistorės.

Iš tų Įpilties ir Apuolės piliakalnių medžiaga buvo pargabenta generolo Nagevičiaus į savo skyrių. Kadangi piliakalniai priklauso prie gynybinių Lietuvos paminklų, todėl tuos paminklus jis ir laikė. Ten buvo pargabenta, sakysime, iš tos pačios Apuolės rąstai taip, kaip jie buvo sudėti pylime, kaip kad buvo tasai pylimas sustiprintas. Jie buvo gražiai ir gipsą įdėti vietoje, paskum išimti gabalais ir pargabenti į Karo muziejų.

Aš pradėjau archeologinius kasinėjimus tuoj pat grįžęs iš Vokietijos. 1935–36 m. pradėjau archeologinius tyrinėjimus Seredziuje, Uptyėje, paskiau Rimaisuose, ar-

klių kapinyuose prie Ramygalos. Grauzių arklių kapinynas buvo labai įdomus. Ir visą eilę kitų archeologinių kasinėjimų esu atlikęs ir iš tų vietovių pergabėjęs kapus, kurie buvo ypatingai pasižymėję turtingumu įkapiau.

Tuos kapus imdavom vietoje, užpildavom gipsu, pergabendavom į muziejų, čia nuimdavom gipsą ir specialiose vitrinose išstatydavom taip, kaip jie yra buvę kasinėjamose vietose. Iš tokių kapų vienas yra buvęs labai įdomus iš Upytės. Vyro ir moters kapas. Kartu jie vienu metu buvo palaidoti. Nežinia, ar jie kartu buvo mirę ar ne, bet moteris pasižymėjo ypatingu įkapių puošnumu. Labai daug turėjo visokių papuošalų, o šalia jos gulį vyro griežčiau turėjo labai mažą radinių. Ar tai buvo jos vyras, ar koks vergas, kuris lydėjo ją į aną pasaulį, tuo tarpu dar sunku ką nors ir pasakyti. Kitas kapas Veršvuose buvo ypatingai turtingas moters ir vyro kapas. Taip pat dvigubas. Moteris buvo pasipuošusi madiniais stikliniais karoliais, bent šešiomis antkaklėmis, gal kokias dešimčia apyrankių, galvos gale dar buvo padėtas papuošalų visas lobis. Žalvarinis šotelis, įvežtas iš Romos imperijos provincijos, kiti papuošalai ir galvos diadema. Tai buvusios kokios nors turtingos moters kapas. Vyro kapas nepasižymėjo radinių gausumu, bet irgi buvo įdomus. Tas kapas taip pat buvo pergabentas.

Jau priešistoriniais laikais yra buvusi tam tikra turtinė nelygybė. Atskiruose kapinyuose mes susiduriame tiek su labai turtingais kapų priedais, tiek ir su labai kukliais. Tie priedai buvo dėta dėl to, kad tikėta pomirtiniu gyvenimu – ir anapus galės tais pačiais dalykais naudotis. Todėl jiems į kapus buvo dedama visokių čia gyvenime reikalingų dalykų, sakysime, papuošalų, darbo įrankių, ginklų ir t.t. Tai čia išsiskiria ta turtinė nelygybė dar ir ta prasme, kad žmonės tuo metu jau ėmė skirstytis ir sociališkai – luomais. Šalia turtingųjų luomų buvo ir neturtingų žmonių. Iš tų turtingųjų ypatingai yra išsiskyrę visa eilė tokių labai turtingų vyrų kapų. Iš to spėjama, kad jie yra buvę tos srities kokie nors valdovai. Tai sritiniai kunigaikščiai ar kas nors kita. Jie buvo palaidoti ir su ginklais, ir su puikiausiais papuošalais; be to, šalia jų dažniausiai būdavo laidojamas ir jo žirgas, kuris būdavo taip pat palaidojamas su puošniausiomis sidabru išpuoštomis kamanom. Puikaus darbo žąslai, dažnai šoniniai laužtukai kauliniai, padaryti su arklio galvutėmis, labai puošnūs. Paskiau atsirasdavo ir amatininkų kapų. Tai svarsnyklės sidabrui sverti būdavo įdedamos, arba sidabro žaliava – gabalai sidabro, arba žalvario žaliava, arba kokie nors jau nebereikalingi ar sulūžę papuošalai sudėti kaip žaliava būsimiems papuošalams gaminti.

Lietuvoje paskutiniu metu aptikta arklių kapynų. Gal geriau būtų juos pavadinti žirgų kapinytais dėl to, kad tie arkliai jojimui buvo. Tokių žirgų kapynų aptikta gana daug. Tai, kaip jau sakiau, Rimaisuose, Ramygalos valsčiuje, paskiau Veršvuose, prie pat Kauno anoj pusėj Neries, paskui Grauzuose. Paskutiniu metu ir kitose Lietuvos vietose jų apščiai randama. Vienur tie žirgai lydėdavo savo mirusį raitininką į anapus ir buvo laidojami viename kape. Mirusis buvo laidojamas nedegintas ir šalia jo toje pačioje duobėje buvo palaidojamas ir jo žirgas; jau kiek vėlesniais laikais, sakysim, nuo IX amžiaus po Kristaus, kada žmones buvo pradėta deginti, šalia sudeginto žmogaus likučių būdavo palaidojamas ir žirgas, bet nedegintas. O kituose – mirusieji buvo laidojami skyriumi, vienoje kapyno dalyje, žirgai – skirtingoje kapyno dalyje. Šalia, netoliese, bet visiškai atskirai. Ir ten tų žirgų laidosena buvusi įvairi. Vieni gulėdavo ant dešinio šono, kiti ant kairiojo, kiti kniūpstai, kiti net stati. Iš to sprendžiama, kad galėjo būti gyvi užkasti. Tokių kapų yra gana daug, randama net po kelias dešimtis viename kapinyne. Kartais randama net po kelis žirgus viename kape. Daugumas tų žirgų buvo laidojami su visa apranga. Tenai randama ir geležinės balno kilpos (patys balnai neišliko dėl to, kad buvo padaryti iš organinės medžiagos: iš odos ar iš audeklo). Balno kilpos buvo vienos paprastos, kitos sidabruotos, sidabru klotos, labai gražiai ornamentuotos. Be to, žirgams ant kaklo būdavo uždedamos antkaklės, galvos ir karčiai būdavo papuošiami visokiais žalvariniais papuošalais, susuktomis skardelėmis. Prie puošnių kamanų, kurios būdavo pagražinamos ir apkabinėtos sidabru, dar ir žvangučiai būdavo pridėdami, kaip ir paskutiniu metu Lietuvoje dar yra buvę. Tie kapinytai yra įvairių laikotarpių, bet žirgų kapinytai, paskutiniu metu specialiai tyrinėti, daugiausia siekia XII-XIII amžių. Tais laikais Lietuvoje žirgynų yra buvę gana daug dėl to, kad didieji kunigaikščiai, tas pats Vytautas Didysis turėjo kelis tūkstančius žirgų.

Vilniuje, Vokietijoje ir JAV

Iki 1939 metų galo kasinėjimai vyko normaliai. Atgavus Vilnių, teko keltis į Vilnių. Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas buvo ten perkeltas, mokslą jau 1940 metų pradžioje pradėjome Vilniuje. Vilniuje teko tuo metu dėstyti ir tvarkyti Vilniaus universiteto muziejaus archeologinį skyrį, kuris buvo likęs iš senų laikų, grafo Tiškevičiaus, 1856 m. įsteigusio seniečių muziejų.

Karo metu kasinėjuose nebeteko dalyvauti. Daugiausia teko dirbti Vilniuje. Bolševikams pasitraukus iš Lietuvos, 1941 m. Laikinosios vyriausybės buvau paskirtas Humanitarinių mokslų fakulteto dekanu, tai teko turėti jau daug ir administracinio darbo. Pagaliau 1944 liepos 3 d. turėjau pasitraukti iš Vilniaus, paskiau ir iš Lietuvos.

Iš pradžių Vokietijai įsijungti į kokį mokslinį darbą nebuvo jokių galimybių todėl, kad vyko karas. Bet 1946 m. buvo įsteigtas Pabaltijo universitetas Hamburge, ir tuoj pat kovo mėnesį persikėliau į Hamburgą. Tenai dėščiau proistorę. Iš karto Hamburge, paskum netoli Hamburgo Pinneberge. Atsirado klausytojų, daugiausia iš istorikų. Toliau tam pačiame Pinnebergo universitete teko dekanauti. Buvau Filosofijos fakulteto dekanu, paskiau, jau prieš išvykstant į Ameriką, buvau ir Pabaltijo universiteto lietuvių sektoriaus rektoriumi. Taigi administracinio darbo turėjau nemaža, bet darbo sąlygos buvo gana palankios, paskaitų nėra buvę tiek daug, todėl tame laikotarpyje, nuo 1946 m. ligi 1949 m., esu surinkęs nemaža medžiagos Lietuvos proistorci rašyti. Biblioteka Hamburgo universitete yra buvusi gera. Ją išnaudojau dar anksčiau gyvendamas Greifswalde. Per tą laiką susikaupe nemaža dalis rankraštinės medžiagos.

Šiame krašte bandžiau megzti ryšį su amerikiečių archeologais Philadelphijoje. Norėjau kaip nors pakliūti bent į muziejų, bet iš to nieko neišėjo, nes jie turi perteklių savo mokinių, savo specialistų ir pirmiausia rūpinasi savo žmonėmis. Iš pat pradžių teko dirbti prie profesoriaus A. Senno ruošiamo etimologinio Lietuvos žodyno. Vienerius metus dirbau pas jį Pensilvanijos universitete prie to žodyno, bet kai pasibaigė jo projektas, teko visokio kitiško darbo griebtis. Dirbau tokioj lietuvių baldų krautuvėj, paskum draudimo įstaigoj, o nuo 1953 m. įsijungiau į Lietuvių Enciklopedijos darbą ir dirbau, kol buvo išleisti paskutiniai tomai. Čia teko ne tik redaguoti atskirus tomus, bet stengiausi ir duoti ko daugiausia straipsnių iš Lietuvos proistorės, apie atskirus Lietuvos archeologinius paminklus. Iš pradžių darbas buvo nelengvas dėl to, kad iš Lietuvos rankraštinės medžiagos buvau pasiėmęs tik tam tikro laikotarpio – maždaug nuo Kristaus gimimo ligi kokių penkių šimtų metų po to. Lietuvoje tuo laiku ruošiau stambesnę darbą iš to laikotarpio, todėl, išvykdamas iš Vilniaus, tą medžiagą ir pasiėmiau. Sakiau, būdamas kaime ar kur, galėsiu tvarkyti, bet, žinoma, teko išvažiuoti. O visa kita rankraštinė medžiaga liko ir atsidūrė Vilniuje vienos bibliotekos rankraštyne. Ir dabar ten tebė-

Tenai ir mano paskaitos.

Paskaitas visada rašydavau, tai tokiu būdu man būdavo lengviau. Kartais reikėdavo kokį straipsnį parašyti, tai man medžiaga jau būdavo gatavai surinkta. O paskum, kartodamas tą kursą, papildydavau, ir tokiu būdu mano rankraščių buvo susikaupeęs gana didelis kiekis. Jie visi liko Lietuvoj, bet nedingo. Čia savo rankraščių turėjau tik dalį ir juos išnaudojau Lietuvių Enciklopedijai.

Begyvendamas Vokietijoje, besilankydamas įvairiuose Vokietijos universitetuose, belankydamas savo profesorių Heidelberge ir kolegias, su kuriais teko studijuoti, susidariau gana neblogą parankinę biblioteką ir todėl jau galėjau svarstyti Lietuvos archeologijos dalyką gana išsamiai. O vėlesniais laikais, kai jau pradėjo megzti ryšiai su Lietuva, ėmiau gauti literatūros ir iš ten. Dabar, galima sakyti, esu informuotas ligi paskutinių darbų, išskyrus pačius bėgamuosius tyrinėjimus. Bet šiaip, kas yra paskelbta, tą viską turiu – turiu aiškų vaizdą, kas tenai padaryta, kas daroma, kokios problemos yra daugiau ar mažiau išryškėjusios.

Atlyginimas iš enciklopedijos nebuvo didelis. Žmona dirbo, tai pragyventi ir vaikus pamokyti šiaip taip buvo galima. Aš pats kitų pašalinių darbų neturėjau, bet man tas ir nerūpėjo. Man rūpėjo, kad lietuviškas darbas būtų padarytas, tad to enciklopedinio darbo visiškai nesigailiu, nors dirbau daugiau kaip dešimtį metų vien tik tam. Ir padaryta daug. Žinoma, toje pačioje enciklopedijoje yra trūkumų, ir netikslumų, ir visako kita dėl to, kad ne visiems dalykams pakako medžiagos. Ir tie patys mūsų bendradarbiai neturėjo pakankamai medžiagos. Yra, žinoma, spragų, bet apskritai – tai yra didelis darbas, galima sakyti, pats didžiausias darbas mūsų atliktas tremtyje, nes nė viena kita tautybė nėra Amerikoj išleidusi tokio masto enciklopedijos. O yra ji svarbi labai daugeliu atvejų. Ne vien dėl duodamų žinių, bet ir dėl terminijos. Terminiją sekėm kaip reikiant ir žiūrėjom, kad ji būtų duota iš visokių mokslo sričių.

Atsiminimai iš darbo Kultūros muziejų ir universitete

Pradėti archeologijos dalyką Lietuvoje anuo laiku nėra buvę lengva todėl, kad, sakysime, ir to paties Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus sąmata buvo daug kuklesnė, negu generolo Nagevičiaus Karo muziejaus. Jis mokėjo išspausti iš valdžios daugiau lėšų savo muziejui, negu Kultūros muziejus. Bet vis tiek darbo sąlygomis Kultūros muziejuje negalėčiau skūstis. Buvau priešistorinio

skyrė vedėjas. Direktorium tuo metu buvo Paulius Galaunė, kuris man daug talkininkavo. Aš pats, kad geriau galėčiau įrengti tą priešistorinį skyrių, buvau komandiruotas į užsienį. Buvau išvykęs į Karaliaučių, į Tartu, į Kopenhagą, Berlyną ir į kitus Vokietijos miestus, kad galėčiau pasiimti iš ten tai, kas yra geriausia: kokios vitrinės naudojamos, kaip archeologinius radinius eksponuoti ir daug ką kitą. Finansinių trūkumų buvo, bet tuos sunkumus nugalėjom, ir per porą metų buvo viskas sutvarkyta.

Vitrinos buvo užsakytos metalo fabrike Šančiuose, gražiai padarytos, išklotos grubia drobe, eksponatai jose atitinkamai išdėstyti. Daug rūpescio sudarė archeologinių rinkinių ne vien kasinėjimas, bet ir jų konservavimas. Iš kasinėjimų persigabendavom labai daug medžiagos. Žalvariniai dirbiniai geriau yra išlikę, apsitraukę tokia žalia patena. Ta patena jie yra jau visiškai apsaugoti. Bet su geležiniais dirbiniais daug blogiau. Išvydę dienos šviesą, jie tuojau pradeda rūdyti, trupėti. Tai tuojau reikėjo įrengti ir mažą konservavimo įmonėlę. Čia daug padėjo skulptorius Pranas Baliūnas. Jis mums ir konservuodavo tuos paminklus. Iš įvairių kapinynų iškastus radinius reikėjo ir suregistruoti. Tam darbui buvo ir asistentas. Mano nurodomi, jie ir inventorizuodavo. Visi tie dalykai, ne vien tik iš tuolaikinių kasinėjimų, bet ir iš ankstesnių laikotarpių, buvo aprašyti, išmatuoti ir apibūdinti kaip reikiant.

Daug sunkumų, žinoma, buvo ir su terminais. Terminų mes juk visiškai neturėjome. Anksčiau buvo rašę apie Lietuvos proistorę rusai, lenkai, vokiečiai, jie ir naudojo jų priimtus terminus. Mes savo neturėjom. Čia teko labai daug padirbėti. Man buvo labai gera, kad buvau studijavęs kalbotyrą, bet čia taip pat naudojaisi labai didele ir profesoriaus Salio parama. Jisai buvo geras terminų kalikas. Kai Nagevičius išleido savo darbą apie Prysmančių kasinėjimus, Salys jam jau daug ką buvo padėjęs. Paskiau jeigu reikėdavo koki naują neįprastą terminą sudaryti, tai visada šaukdavosi jo pagalbos.

Šiaip bedirbdamas susilaukiau visiško supratimo ir iš Švietimo ministerijos, ir iš kitų vietų. Net ir iš universiteto. Mano kurso pratybos, sakysime, vykdavo muziejuje. Tai buvo mano dirbtuvė. Muziejuje mano mokiniai išmokdavo archeologijos pagrindus, matydami visus gyvus pavyzdžius. Eksponatai buvo suskirstyti laikotarpiais, jų chronologija nustatyta, bent jau apytikrė. Visi Lietuvoje rasti radiniai, kurie buvo muziejuje, buvo jau įterpti į chronologinius rėmus. Tokie būdu mano studentai, kurių buvo nemaža, gerai apsitrynė, tiksliai laikas buvo per

trumpas, kad galima būtų buvę jų daugiau išleisti. Tuo metu su archeologijos specialybe buvo išleista keturi. Tai Regina Volkaitė-Kulikauskienė, Pranas Kulikauskas, jos vyras, Rimutė Jablonskytė-Rimantienė ir Marija Alseikaitė-Gimbutienė. Jie visi dabar labai rimtai dirba, o Lietuvoje tie mano mokiniai jau yra išleidę visą eilę naujų. Net keliolika naujų archeologų. Vieni iš jų dirba Kauno muziejaus archeologijos skyriuje, kiti Mokslo akademijoje, vienas dėsto universitete ir Vilniaus pedagoginiam institute, o visa eilė kitų, jau naujai išleistų archeologų, dirba provincijos muziejuose. Jeigu apylinkėje pasitaiko koks ardomas kapinynas, tai jie tuoj vyksta gelbėti ir atlieka reikalingus kasinėjimus.

Iš tokių, be mano jau anksčiau paminėtų mokinių, ypač vertinu Adolfą Tautavičių, kuris paskutiniu metu yra atlikęs visą eilę kasinėjimų ne tik įvairiose Lietuvos vietose, bet ypačiai Vilniaus žemutinės pilies rajone yra ištyręs senąsias sodybas, buvusias dar prieš Gediminui įsikuriant Vilniuje. Paskiau yra Michelbertas. Jis domisi daugiausia romėnų monetomis ir iš Romos imperijos provincijų, iš Pareinio srities ir iš kitų vietų įgabintais visokiais papuošalais ir kitokiais radiniais. Tais laikais būta didelių prekybinių ryšių. Pirmaisiais amžiais po Kristaus ir mūsų gintaras labai didelį vaidmenį vaidino. Kitas naujas archeologas Vytautas Urbonavičius yra išmokęs pagal žmogaus kaukolę atstatyti veido išvaizdą. Jis yra padaręs labai daug tokių bandymų. Kai buvo atlikti kasinėjimai Tolminkiemyje (ten dalyvavo tas pats Tautavičius ir Urbonavičius), jis surado Donelaičio kapą, surado jo griaučius ir kaukolę. Pagal tą kaukolę Urbonavičius atstatė Donelaičio skulptūrinį veidą. Tai yra tikras dalykas dėl to, kad yra lengva pagal kaulų formą, uždedant tam tikrus audinius, atgaminti buvusį veidą. Ir Donelaičio atvaizdas yra tikras, tik šiek tiek pagražintas ta prasme, kad jo žandikauliuose dantys yra buvę deformuoti, apatinis žandikaulis buvo daugiau atsikišęs į priekį, bet jie to išvengė ir padarė tokį, koks turėjo būti anksčiau. Jie yra atstatę ir kitas kaukoles. Tokie būdu iš pačių ankstyviausių kaukolių yra atstatyta forma žmonių net nuo akmens amžiaus laikų. Jie visi labai rimtai dirba, ir man yra didelis džiaugsmas, kad mano tenai pradėtas darbas labai gražiai tęsiasi.

Aplinkybės, kuriomis pasukta į archeologiją

Mūsų šeima anksčiau buvo kiek didesnė, bet daug vaikų, mano brolių ir seserų išmirė, tai aš augau tiksliai su dviem seserim. Vyresnioji sesuo gyveno namuose, kita ištekėjo į

gretimą kaimą, o brolis (mano tėvas turėjo antrą žmoną, tai aš esu antros žmonos) buvo Amerikon atvykęs, gyveno Brooklyne, bet 1943 m. mirė, tai aš čia radau tik jo šeimą. O namuose, kaip sakiau, augau tarp dviejų seserų, truputį gal buvau jų palepintas, labai gražiai sugyvenom. Tėvai buvo labai tikintys žmonės. Mama galbūt kartais ir buvo linkusi, kad į kunigus išeičiau, tėvas buvo kiek skirtingas. Jisai nevertė niekur, sakė: ką tik norėsi, tą, nebent, sako, gal inžinierium kartais būtum, dėl to, kad tėvo sesers vaikas buvo inžinierius. Tai Steponas Kairys, mano tikras pusbrolis. Jis dažnai atvažiuodavo pas mus, tėvui darydavo didelį įspūdį. Bet aš nuėjau į kitą kelią. Man didelį įspūdį paliko kitas momentas. Buvau tik keturias klases baigęs, kai mano tėvas mirė. Jo paskutiniai žodžiai ir buvo: „Joniuk, užvedžiau tave ant kelio, ir eik toliau tuo keliu“ Žodžiu, tęsk mokslą toliau. Po keturių klasių ir tęsiau.

Kai viena sesuo ištekėjo, mama liko su mano vyriausiąja seseria. Po tėvo mirties pačios nebegalėjo dirbti žemė, tai atidavė pusininkui, paskiau net buvo ir išnuomuota. Jos tik gyveno tenai, gaudavo nuomą. Aš buvau nelabai dėkingas tam ūkiui. Ūkininkavimas manęs nedomino. O paskiau, žinoma, kai atėjo bolševikai, viską prijungė prie kolchozo; tai net nežinau, ar sodyba yra išlikusi, ar ne. Viena sesuo dar tebegyvena.

Kad pasukau į archeologiją, vienas dalykas buvo įdomus ta prasme: netoli mūsų, vienam tokiam kalneli, buvo žmonių kaulų, radinių įvairiausių. Tai aš, jau būdamas gimnazistu, gal kokioj ketvirtoj ar penktoj klasėje, vis eidavau į tą kalnelį šiek tiek pasikapstyti. Tas, žinoma, negeras dalykas, galima ką nors išardyti. Didelių kasinėjimų tenai nevykdydavau, aprinkdavau tik tuos radinius, kurie buvo aplink. Tas mane labai domino. Paskum ryšium su tuo ėmė dominuoti ir padavimai iš to krašto apylinkių. Juos ir pradėjau užrašinėti. Paskiau pradėjau užrašinėti dainas. Jų labai daug mokėjo mano mama. Ji pati mokėjo daug sutartinių. Man dar gimnazijoje bebūnant, muzikos mokytojas buvo Juozas Bertulis, miręs Chicagoje prieš keletą metų. Tai jis vieną kartą buvo apsilankęs pas mus ir baisiai susidomėjo tom dainom, sutartinėm. Tuoj suorganizavom keletą moterų iš aplinkinių kaimų, visas jas suvežėm į Ukmergę. Pasipuošusios buvo nuometais (tautinių drabužių nebeturėjo), bet šiaip gražiai apsirengusios, ir pradėjo sutartines. Padarė labai didelį įspūdį. Kitus, žinoma, ir juokas ėmė iš tokių senoviškų dainų. Tada ir tos dainos buvo užrašytos. Bertulis užrašė jų ir gaidas. Paskiau pradėjau rinkti ir lietuvių kalbos

žodžius. Dainas atidaviau Jurgiui Dovydaičiui, tautosakos rinkėjui, o žodžius atiduodavau Žodynui. Turėjo, žinoma, įtakos ir mokytojai. Buvo toks savotiškai įdomus mokytojas Pinigis. Jisai dėstė lietuvių kalbą, supažindindavo su tautosaka. Paskiau direktorius Jonas Baronas. Jis pats gamtininkas, bet buvo parašęs rusų–lietuvių kalbos žodyną. Jisai domėdavosi kalba ir dažnai mokinių pasiklausinėdavo. O paskiau, kai įstojau į universitetą, tai jau jokios abejonės nebebuvo, kad pradėsiu studijuoti kalbą. Ir studijavau, kol perėjau į kitą sritį. Matyti, mane tas kalnelis vis daugiau traukė.

Archeologijos profesorius Volteris jautėsi lyg ir pagrindiniu, specialistu, viešpačiu. Jisai buvo Miesto muziejaus direktorius, tvarkė archeologijos skyrių, turėjo daug ryšių su užsienio archeologais. Jeigu jam koks nors radinys arba jo amžius būdavo neaiškus, kreipdavosi į tuos žmones, gaudavo iš jų laiškų ir paskiau rašydavo apie tuos radinius. Bet jis visiškai nebuvo sudomintas, kad gautų sau kokį pavaduotoją. Pas jį sekretoriais iš pradžių buvo Aleksandras Merkelis, po Merkelio Balys Taryvas ir pagaliau aš. Anie išėjo mokytojauti jo sekretorium likau aš. Teko labai daug su juo dirbti ir net padėti rašyti, nes jo lietuvių kalba buvo gana silpnoka. Bet kad jis būtų pasirūpinęs išsiųsti ką į užsienį pastudijuoti, tai, atrodo, kad tas jam į galvą neatėjo. Tas pats ir su generolu Nagevičium. Jis buvo viešpats Karo muziejuje, turėjo archeologinį skyrių ir konkurentų nelabai mėgo.

Bet man tuo metu padėjo prezidentas Smetona. Mes esam su juo kaimynai. Mūsų tėviškės netoli. Jo Užulėnis, mano Svaronys, keliolika kilometrų tiktai. Ir kai jisai leido savo raštus, paprašė, ar aš galėčiau jo raštų korektūras žiūrėti. Dėl to, kad jis daug tarmiųjų dalykų savo raštuose dėdavo, tai, sakė, turi būti žmogus iš savo krašto, kad nesuklystų su tarne. Kadangi aš tuo metu kalbotyrą studijavau, jis paėmė mane, ir aš viso pirmo tomo ir beveik viso antro tomo korektūras peržiūrėjau. Su juo išsišnekėdavom ir archeologiniais klausimais. Jis labai domėdavosi tais dalykais ir kartą sako: „Ar nenorėtumei kartais archeologiją studijuoti?“ Sakau: „Labai mielai, dėkui. Dabar dirbu Miesto muziejuje pas profesorių Volterį, tai man ta sritis būtų labai įdomi“ „Tai“, sako, „aš su savo ministru apie tą pakalbėsiu“. Jis pakalbėjo su Šakeniu, ir aš po kiek laiko gavau stipendiją ir 1930 metų gegužės mėnesio pradžioje išvykau į Heidelbergą. Viskas prasidėjo per prezidentą Smetoną. Ryšys liko su juo iki pat bolševikinės okupacijos. Santykiai buvo nuoširdūs. Kada tiktai reikėdavo užteiti, jis visada priimdavo.

Pažintis su J. Geruliu

Ir ypač tas ryšys buvo dėl profesoriaus Gerulio. Baisiai prezidentas norėjo, kad profesorius Gerulis būtų kaip nors įtrauktas į Vytauto Didžiojo universitetą. Tuo metu jau sėkmingai dirbo Skardžius ir Saly, bet Gerulis buvo labai geras lietuvių kalbos žinovas, ypačiai tarmių. Jis mokėjo įrašyti tas tarmes fonetiškai taip, kaip yra reikalinga. Su juo teko ir man važinėti ir užrašinėti tarmes. Smetona norėjo turėti dar ir trečią pagrindinį kalbininką, kad lietuvių kalbos ir kalbotyros dalykai būtų aukštai pastatyti universitete, kad jis pasidarytų balistikos centras. Man pavedė būti lyg tokiu tarpininku, derybininku, kaip nors Gerulį prikaltinti. Ir kai tik aš vykdavau po atostogų į Heidelbergą, vis susistodavau Karaliaučiaus universitete. Paskiau jis buvo Leipcigan persikėlęs, ir ten su juo derybos buvo. Ir ėjo gana sėkmingai. Jisai būtų sutikęs. Jam buvo siūlomas net ir kiek didesnis atlyginimas, negu kad čia profesoriams buvo duodama. Dar, sakė, pridėtų iš kitur, antraeilę kokią tarnybą duotų. Žodžiu, Gerulis sutiko, bet jo žmona nesutiko į Lietuvą važiuoti. Ji yra Latvijos vokiečių. Gerulis sakydavo, jeigu ji būtų Vokietijos vokiečių, tai, be abejojimo, važiuotų, bet kadangi ji Latvijos vokiečių, tai nelabai mėgsta pačių lietuvių ir nenori nė važiuoti. Taip nieko iš tų derybų ir neišėjo.

Su tuo Geruliu visokiausių dalykų buvo. Būdavo nuolini į rektoratą. Tada jis buvo Karaliaučiaus universiteto rektorium ir baisiai didžiavosi: „Matote, garsus Karaliaučiaus universiteto steigėjas, partikularo, dar ne pilno universiteto, buvo Abraomas Kulvietis, o aš esu paskutinis lietuvis rektorius“. Būdavo įeini, sėdi sargas prie jo kabineto. Aš sakau: „Norėčiau su profesoriu Geruliu susitikti“ Sako: „Kad jis dabar užimtas. Pas jį yra vieno fakulteto dekanas“. „Gerai“, sakau, „aš palauksiu. Tik, va, paduodu savo kortelę“. Tada buvo tokia mada padavinėti vizitines korteles. Aš jau būdamas studentu turėjau tų kortelių. Padaviau, ogi žiūriu, tuoj pat Gerulis išcina kartu su tuo pas jį buvusiu žmogum. „A“, sako, „paikas vokiečius gali palaukti. Mes turim pasišneket“

Su Geruliu palaikėm labai artimus ryšius visą laiką. Net iki pat pabėgimo. Net Kybartuose jis dar išlydėjo. Iš štabo jis į Kybartus važinėjo nuolatos. Kai per Kybartus teko išvykti, tai jis padėjo išvažiuoti. Žinoma, mes su juo labai atvirai šnekėdavom, ką vokiečiai daro. Kad karas baigiasi, jis puikiausiai suprato. Paskiau grįžo į Berlyną, į savo butą. Vėliau tas butas, kur jis gyveno, pateko į amerikiečių zoną, bet kai bolševikai užėmė, tai po kelių dienų jį ir suėmė. Dingo, ir šiandien niekas nežino nei kur,

nei kas su juo atsitiko. Jo sūnus karininkas prie Ilmenio ežero žuvo, o tėvas irgi kur nors žuvo – buvo suimtas. Nei žmona, nei duklė nežino, kur ir koks buvo jo likimas. Vokietijoj buvo gandai, kad vieni matė ten, kiti ten, pasakum, kad jis kažkur kitur archyvuose dirbęs, bet šitie dalykai nepasitvirtino.

Papildomai apie pažintį su A. Smetona

Kur buvo Smetonos ūkis, žinojau. Pro šalį važiuodavom, bet su juo pačiu tada nepasižinau, nes jis ten negyveno. 1925 m. įstojau į universitetą. Kai ėjo „Lietuvis“, prašydavo parašyti kokį nors straipsnelį. Parašydavau. Dar menkučiai buvo, bet vis šiokie tokie. Tikras susipažinimas atėjo, kai pradėjo savo raštus redaguoti, kai pradėjo mane prašyti, kad padėčiau išrinkti. Labai dažnai klausdavo žodžių: „kaip par mum, par jum“. Abu buvom tos pat tarmės, tai palygindavom. Dažnai pasikviesdava. Labai nuoširdus buvo. Prisiminimai labai malonūs. Dažnai tai taip: jeigu tik ateini, tai stengėsi laiku priimt, kad nereikėtų daug laukti. Mėgdavo įsikalbėt. Dažnai užgaišdavai ilgiau, negu reikia. Kartais net adjutantas įeidavo, kad prašom čia jau baigt, nes ten laukia koks nors ministras. Jisai labai daug kuo rūpinosi. Ypač jam rūpėjo lituanistiniai dalykai, bet skųsdavosi, kad jo ministrai dažnai neklauto. Šiaip jau užcidavau tik su aiškiu reikalu, kviečiamas, bet privačiam šeimos gyvenime neteko maišytis.

Bendradarbiai: Galaunė, Mykolaitis, Karsavinas

Vienas iš pagrindinių mano bendradarbių buvo profesorius Paulius Galaunė. Kadangi jisai buvo Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus direktorius, aš priešistorinio skyriaus vedėjas, tai kasdieniniai ryšiai siejo mus visą laiką, o kartu ir šeiminiai: svečiuodavomės vieni pas kitus. Mes pas Galaunes, jie pas mus. Jisai labai daug įtakos man yra padaręs gerąja prasme. Buvo labai sąžiningas žmogus, tebėra gyvas Kaune. Jo žmona Nezabitauskaitė, dainininkė, mirė. Paskum vedė tokią jauną merginą, gal kokią trisdešimt, trisdešimt dviejų metų Kairiūkštytę. Tai ji labai jį globoja. Jis gyvena visą laiką ligi pat praėjusių metų savo namuose Vydūno alėjos pradžioje, bet kažkodėl jį pernai iškėlė į visiškai kitą butą.

Iš kitų ypač gražūs ryšiai yra buvę su Putinu-Mykolaičiu Vilniuje. Tais laikais, ypač vokiečių okupacijos metu, kai tiktai kas vykdavo, tai atėidavo arba jisai su žmona pas mus, arba mes pas juos. Palaikėm nuolatinį kontaktą ir buvom sutarę liepos pradžioje kartu išvykti iš

Lietuvos į Vokietiją. Jis tuo metu buvo išvykęs į žmonos tėviškę, Biržų apskritį. Mes laukėm ir nebesulaukėm. Pasirodo, kad jis buvo atkirstas ir nebegalėjo atvykti. Bet jis ruošėsi. Su Putinu-Mykolaičiu buvo labai nuosirdūs santykiai, nors jis buvo ir vyresnis už mane.

Paskiau, tai profesorius Leonas Karsavinas. Jisai pats rusas, bet su lietuvių gyvenimu buvo tiek suaugęs, kad reikia stebėtis. Jisai turbūt kokiais 1925 m. dar galėjo iš Rusijos pasitraukti ar buvo ištremtas (buvo suimtas ir ištremtas 1922 m. – Red.). Pirma atsirado Paryžių, o iš Paryžiaus per kitus buvo pakviestas į Lietuvos universitetą profesoriauti. Lietuviškai nemokėjo nieko, bet, didelis eruditas, greitai lietuviškai pramoko. Jį lietuvių kalbos mokė toksai Juška, studentas. Jis ir išmokė. Karsavinas susidarydavo labai įmantrių žodžių ar išsirciškimų sąrašus, visokias kalbos įmantrybes – išmoko labai gražiai lietuviškai. Paskiau jau lietuviškai dėstė. Paskutiniu metu ruošė „Bažnyčia ir krikščionybė“ darbą, dviejų dalių. Pirmoji dalis jau buvo baigta, antroji nebaigta dar. Tą darbą jis jau parašė lietuviškai ir pats sakėsi, kad lietuviškai rašyti filosofinėmis temomis jam žymiai lengviau, negu rusiškai. Būdamas labai gabus žmogus kalboms, pats nusikalldavo reikalingus terminus ir tik po to ateidavo pas Salį pasiklausinėti, ar čia mano terminas geras ar blogas. Daugumas jo terminų būdavo geri. Mokėjo žodžių darybą, puikiai orientavosi ir galėjo terminus kurti. Jis labai daug ir man padėjo universitete. Turėjau iš jo pusės tikrą globą. Buvo visuotinės istorijos profesorius, bet turėjom labai artimus ryšius – buvo nuosirdus žmogus. Gyvenom tam pačiam kieme; išbėgdamas iš Vilniaus, atidaviau jam raktus ir butą dėl to, kad jo butas buvo kiek prastesnis, negu mano. Kadangi tuo metu buvau dekanas, tai iš butų komisijos buvau ir geresnį butą gavęs. Jis ir persikėlė tenai. Atėjęs bolševikams, kurį laiką dar gyveno ten pat, bet iš universiteto jį atleido. Nuėjo dirbti Dailės muziejun, paskiau į Dailės institutą. Dėstė meno istoriją, bet neiškėsdavo pasisakyti atviriau vienu kitu klausimu; pagaliau jį išvežė į Sibirą ir tenai mirė. Jo lietuviški rankraščiai buvo pergabenti vieno žmogaus į Paryžių. Paryžiuje buvo jo sesuo, Karsavina, balerina. Koks likimas tų rankraščių, tai aš jau nežinau. Galimas daiktas, kad ir mano rankraščius, radęs paliktus bute, Karsavinas perdavė į biblioteką.

Dabarties kultūriniai reikalai

Būtų galima dar atkreipti dėmesį į gyvenamą laiką. Man pirmoje eilėje rūpėjo kultūriniai reikalai. Šalia darbo enciklopedijoje, visą laiką teko dirbti bendruomeninį darbą.

Toj pačioj Philadelphijoje, apylinkėj. Ir pirmininkauti, ir kultūros reikalus tvarkyti, ruošti paskaitas, paskaitų ciklus. Vėliau daugiau teko įsitraukti į tą darbą, kai buvau pakviestas Pasaulio Lietuivio Bendruomenės Kultūros tarybos pirmininku. Iš pradžių dar prie Sungailos, o paskiau jau Bačiūno valdymo metu. Turėjom gražų būrį žmonių iš tų pačių philadelphiškių sudarytą. Ten buvo ir Zdanys, ir Maciūnas, paskiau Ostrauskas, Aleksas Vaškelis, iš Washingtono Trumpa, Dambriūnas. Gerai sutardavom, ir daug dalykų buvo aptarta.

Tie kultūriniai klausimai man dar ir dabar tebėra arti širdies. Manyčiau, kad ir ateityje reikėtų daugiau tokio sistemingo darbo, ypačiai, kai dabar atsiranda galimybė gauti pinigų ir iš Lietuvių fondo. Vieną kitą projektėlį gal ir galima būtų dar įgyvendinti, nors ir labai pavėluotai. Daugelis dalykų yra mūsų nežmoniškai suvėluota.

Buvo projektavęs tas pats Lietuvių fondas išleisti plačią Lietuvos istoriją, buvo susitarta su prof. Ivinskiu, buvau pakviestas ir aš pats vienam tomui. Mano turėjo būti pirmasis tomas – Lietuvos proistorė, paskiau trys ar keturi tomai Lietuvos istorijos. Deja, Ivinskis mirė, palikęs nepilnai parašytą pirmą tomą. Jis apima laikotarpį iki Vytauto Didžiojo mirties. Buvom susirinkę aptarti visą reikalą, kas toliau darytina. Pasirodo, kad jau nebeįmanoma tokios Lietuvos istorijos parašyti, kokia buvo planuota. Nebeturime istorikų. Šapoka yra miręs. Paskiau mirė ir Avižonis. Jis labai darbštus buvo, ypač septynioliktam amžiui geras specialistas. Sužiedėlis dirba su lietuvių enciklopedija anglų kalba, vyriausias redaktorius, yra visiškai užimtas. Iš kitų yra dar vienas kitas. Jakštas faktiškai yra visuotinės, ne Lietuvos istorijos specialistas. Gedimino laikai buvo jo specialybė. Jam kažkaip nepavyko. Jonynas atmetė tą disertaciją, ir jis tada perėjo į visuotinę istoriją.

Ir aš pats turiu Lietuvių fondo pavedimą parašyti pirmąjį tomą, bet matau, kad nėra prasmės rašyti Lietuvos proistorės pilno kurso dėl to, kad Lietuvoj viena yra jau išleista, gal už kiek laiko išleis kitą, patobulintą. Jie turi visą kasinėjimų medžiagą, visa, kas tik yra, o aš čia galiu naudotis tik literatūra. Tai aš tuomet pakeičiau temą ta prasme, kad rašau darbą apie baltų ir apskritai mūsų visų genties tautų ir kilčių gyvenamąsias ribas. Pagal ir archeologinius, ir kalbotyrinius duomenis, ypač pagal vietovardžius, mūsų protėvių gyventa toli rytuose, net už Okos, pietuose net už Pripetės jų pėdsakų aptikta. Paskiau Rytprūsiai. Vakarų Prūsai už Vyslos. Net ligi Meklenburgo yra baltiškų vietovardžių, iš kurių galima spręsti, kad ten jų gyventa. Norėčiau ta prasme baltų tautas ir

kultūrą maždaug pavaizduoti. Tai būtų toks specialesnis darbas. Tą temą imu dar ir dėl to, kad mūsų proistorikai dabartinėje Lietuvoje tuo klausimu neužiima. Ar jiems neleidžiama, ar kaip kitaip. Jeigu tik yra koks baltiškasis kapinynas už dabartinių ribų, nieko apie jį nepakalba. Tokiu būdu tikiuosi, kad naują archeologinę medžiagą man mažiau reikia matyti Lietuvoj muziejuose dėl to, kad pagrindiniai dalykai paskelbti yra. Darbas yra dirbamas, ir aš turėčiau jį baigti kitų metų gale. Darbas didelis, kokių keturių, penkių šimtų puslapių.

O šiaip tai, žinoma, kol nebuvo Lietuvių fondo, tai tie reikalai negalėjo judėti: žmonės buvo susendinti, kiti, kurie galėjo dirbti anksčiau, atsidūrė tokiose sąlygose, kad negalėjo savo specialybės darbą tęsti. Sakysim, kad ir iš tų pačių mūsų istorikų, Šapoka, kurį aš laikau pačiu geriausiu. Pats geriausias ta prasme, kad jisai labai objektyvus ir, kaip jisai pats sakėsi, skeptikas. Skeptikas – tai yra jau labai gerai. Dėl to, kad pirmiausia skeptiškai pažiūri, paskiau prieina dalyką jau pagal faktus. Atvažiuo čionai, pradėjo dirbti „Tėviškės Žiburiuose“, užsidarė rūsy, vargšas taip ir užbaigė savo dienas. Negalėjo savo specialybės toliau dirbti, o jeigu būtų buvę šiek tiek pinigų, galima būtų buvę išsiųsti į Europą, į tą pačią Romą, pririnkti medžiagos, arba sudaryti galimybę atsisėsti prie tam tikro darbo. Tas pats ir su kitais istorikais. Sužiedėlis įėjo į „Darbininką“, redakcijoj dirbo, dabar enciklopedijoj. Ir trukdosi, savo darbo negali dirbti. Darbštus yra Jakštas, dirba, kiek tik yra įmanoma. Jis, dabar jau pensininkas, parašė monografiją apie Šliūpą, didelį darbą. Šeima davė medžiagą. Atvežė visą lagaminą. Joje yra ir paties Šliūpo rašyta autobiografija. Gerai, kad jis, šiaip ar taip, yra objektyvus istorikas. Jeigu kam kitam būtų pakliuvę, būtų ar per daug nugyry, arba jau visiškai nupešioję.

Jeigu būtų buvę planuota, tai ne vien tik istorija, bet – taip pat ir literatūra, ir dailė. Visur būtų buvę galima daug padaryti. Bet ir čia bėda yra ta. Rašytojai tai dar susikalba savo tarpe, bet dailininkai tai visiškai nesucina. Net negalim suruošti apžvalginės bendros parodos. Jeigu tas dalyvas, tai aš nedalyvausiu. Jeigu tas, tai tas. Tai tokia ir yra bėda. Reikėtų gi, žinoma, daug ko. Reikėtų monografijų išleisti. Gerai, kad Augiaus žmona išleido, galima sakyti, paminklą jam pastatė. Dabar Galdikienė skyrė tam labai daug pinigų, išeis gražus darbas (išleistos dvi monografijos: anglų ir lietuvių kalba. – Red.). Dailininkų monografijos labai praverstų. Buvo galvota Čiurlionio monografiją išleisti angliškai. Varnelis rūpinosi ir kiti, bet susidūrė su reprodukcijos dalykais. Duoti reprodukcijas spalvotas pagal Lietuvoj išleistas? Jos neblogos,

bet tik neblogos. Kreipėsi į Lietuvą, norėjo gauti gerų skaidrių, kad iš jų galima būtų gaminti reprodukcijas, ir užkliuvo. Nebeduoda, neišleidžia. Jie patys dabar leidžia. Bet ir tas gerai, kad paskatino. Vokietijoj gal gerai padarys.

Tų rūpesčių labai daug daug yra. Su mūsų archyvais, su mūsų žmonių bibliotekomis. Neturime, nežinome, kur jas reikėtų padėti. Visokios archyvinės medžiagos visur pilna. Mūsų pasiuntinybės ir konsulatuose, paskiau visokiose įstaigose. Kad ir tas pats Vlikas ar Laisvės komitetas. Visur daug labai vertingos medžiagos. Kur dabar ją padėti? Galvota, norėta ir šen ir ten, visokių nuomonių buvo. Reikėtų vienoj vietoj, bet nesaugu. Galima būtų išskirstyti keliose vietose. Gal ir geriausia būtų. Dabar yra daug žmonių, intelektualų, specialybių žmonių, rašytojų, kurie turi gerų bibliotekų. Irgi reikėtų kur nors sudėti. Reikia spręsti, nes kitaip žūsta. Toj pačioj Philadelphijoj ne taip labai seniai, 1943 m., kai mirė kunigas Milukas, jis turėjo „Žvaigždės“ archyvą. Tenai buvo jo korespondencijos iš spaudos draudimo laikotarpio, susirašinėjimų ir su Basanavičium, ir su Šliūpu, ir su visa eile kitų ano meto veikėjų, paskum buvo labai turtinga biblioteka. Kai jis mirė, tai atvažiuo, išvežė ir į šiukšlyną išmetė. Absoliučiai viską išmetė.

Tokių dalykų labai daug yra. Čia man vienas pasakojo: „Einu Brooklyne gatve, žiūriu, knyga išmesta. Žiūriu, kad apdarai kokie senoviški. Pasižiūriu arčiau, ogi – Aušra“ O kiti dalykai dingsta. Toje pačioje Philadelphijoje buvo Dainos choras. Jis turėjo gerą archyvą. Įsteigtas buvo seniai, net Šimkus vadovavo tam chorui 1915 m. Buvo ir gaidų, ir protokolai, programos. Jie turėjo ir orkestrą, tai ir orkestro uniformos visokios. Aš dar savo laiku, kai domėjausi Philadelphijos lietuvių istorija, buvau pasisukinęs tuos protokolus ir išsirašiau pagrindinius daiktus, kokie klausimai buvo kilę toje draugijoje, kas buvo svarstoma, kas buvo įvykdyta. Paskiau dabar, žiūriu: kai remontavo klubą, visą tą archyvą išmetė.

Daug kas nyksta, o reikia tam kelią kaip nors užkirsti. Tas mūsų visas bibliotekas kur nors sukonzentruoti. Žinoma, geriausiai ne vienoj vietoj, o keliose, kad nežūtų, kad kaip nors išliktų. Dar gerai, kad toks Pensilvanijos universitetas yra. Tai jis yra nupirkęs Šaulio archyvą. Didelis archyvas. Prasideda šeimos dokumentais, Švėkšnos ir apylinkių istorija, bet yra ir Nepriklausomybės pradžios nuorašai visokių raštų, protokolų, susirašinėjimų. Iš vėlesnių laikų – Šveicarijos, Berlyno pasiuntinybių bylos, dokumentai. Gera, kad tas viskas labai rūpestingai saugoma, galima tą medžiagą naudoti. Paskiau ir knygynas labai turtingas liuanistinės medžiagos. Dabar, kai toje

bibliotekoje dirba Maciūnas, jisai renka rankraščius ir kitų. Krėvės daug laiškų. Surado Žemaitės daug laiškų.

Tai dedam, dedam, ir aš pats... To paties S. Kairio keli šimtai laiškų: padarytos fotokopijos, ir nežus. O kiti irgi daug turi. Vieni laiko, kiti nelaiko. Aš tai laikau. Tokių būtų prikrauta, nežinau kiek. Gal keli metrai.

Visuomeninio-organizacinio vieningumo reikalas

Didžiausias mūsų skausmas – tai mūsų krašto likimas, kaip kad dabar yra. Kai teko ilgesnį laiką dirbti ir Laisvės komitete, ir Vlike trejetą metų, tai su tais klausimais teko gana iš arti susidurti ir pastudijuoti padėtį Lietuvoje. Keletą metų ji buvo specialiai studijuota. Lietuvos Laisvės komitete buvo gaunama medžiaga, spauda. Iš Lietuvos gaudavom oro paštu dvidešimt tris leidinius. Galima buvo susidaryti šiokių tokių vaizdą, kas tenai vyksta. Žinoma, nėra padėtis gera, bet tuo tarpu Lietuvoje, atrodo, laikomasi stipriausiai.

Mūsų pačių nesutarimas tai jau labai blogas dalykas. Veiksniai kiekvienas turi savo uždavinius. Sakysime, Vlikas, Vyriausias Lietuvos išlaisvinimo komitetas, yra globalinio pobūdžio. Jo veikla apima ne Ameriką, bet visur. Vlikas turi savo atstovus Europos kraštuose, taip pat Pietų Amerikoje, Australijoje, Naujojoje Zelandijoje. Visur yra jo žmonės ir per juos daromi kokie žygiai. Čia Amerikoje susidarė padėtis tokia, kad iš pat pradžių yra buvęs Altas, Amerikos lietuvių taryba. Ji atliko labai daug darbų. Savo laiku labai daug padėjo ir tiem patiems tremtiniam, ir Lietuvos bylą palaikė. Paskutiniu metu buvo jaučiamas lyg ir išsikvėpimas. Kai tik atsiranda kokia spraga, tai atsiranda ir kas bando ją užkamšyti. Tai metėsi Bendruomenė į tą darbą ir pradėjo dirbti kaip ir Alto darbą. Pradėjo lankytis ir Valstybės departamente, savo ryšininą paskyrė. Žinoma, normaliai tai būtų viskas tvarkoj, bet būtų geriausia, kad būtų sutarta, kas kurį darbą darys. Vlikas daro savo darbą, jisai į Amerikos reikalus nesikiša. Jei kartais reikalinga, jis važiuoja į Valstybės departamentą, bet tai vis bendru koku reikalu. Amerikoje Altas ir Bendruomenė yra pačios stipriausios jėgos. Jeigu joms pavyktų suderinti tą darbą, būtų didelis dalykas. Nesutarimas negera ir Altui, ir Bendruomenei. Kas kita Kanadoje. Kanadoje tokio klausimo nėra. Ten yra viena Bendruomenė ir Tautos fondas. Jis renka pinigus Vlikui, surenka daug. Kituose kraštuose irgi tas pats. Tiktai Amerikoje dvi organizacijos susidūrė. Būčiau labai patenkintas, kad tas greičiau pasibaigtų. Jeigu Amerikoje

Lietuvių bendruomenė būtų stipri kaip reikiant (ji ir yra), tai kultūros reikalams yra Kultūros taryba; šalpos reikalams yra Balfas, jis irgi galėtų Bendruomenei priklausyti; švietimo reikalams – Švietimo taryba, o politiniams reikalams Amerikoje galėtų būti ar politikos kokia Taryba ar kokia kita, ar kad ir Amerikos lietuvių taryba. Nežinau. Bet taip susidalijus būtų labai gerai. Darbo yra begalės.

Dabar, kai Philadelphijoj yra LB centro valdyba, tai taip ir pasidarė. Ten jiems arti Washingtonas, tai jie ir važinėja. Bet dabar žiūrėkite, kaip yra. Jeigu toji pati Bendruomenė, kai dabar yra įsteigusi Lietuvos reikalų ar Visuomeninę tarybą, skyrius kiekvienoj apylinkėj turėtų, tai kiek tie skyriai galėtų daug padaryti. Čia ir ryšiai su kongresmanais ir su tos valstijos senatoriais, ir su spauda, televizija, radiju. Kur tiktai koks reikalas yra, tuoj pat jie vietoje. Jeigu visoje Amerikoje taip veiktų, tai būtų labai daug. Bet dabar, jeigu tiktai iš vienos vietos daroma, periferijos lieka nepaliestos. Bendruomenė darbo turi labai daug visose srityse: ir kultūros, ir švietimo, ir tos pačios politikos srityse galėtų labai daug atlikti, bet turėtų ir kreipti dėmesį ypatingai į apylinkes.

Vienas iš pačių pagrindinių dalykų yra mūsų jaunimo paruošimas, kad darbo tęstinumas vyktų. Labai svarbu darbas redakcijose. Tuo tarpu dar turime, kas redaguoja, bet pamažu turėtumėm įtraukti naujų jėgų. Nėra lengva dėl to, kad tokių žmonių neatsiranda, bet vis tiek tas būtina. Šalia šeimos tą tegali padaryti tik Bendruomenė. Jeigu į bendruomeninį darbą būtų įtraukti ir jaunieji, atsirastų darbininkų viskam. Kai kur labai pavyksta. Pavyzdžiui, Philadelphijoj buvo labai pavykę. Kai kurį laiką labai gražiai dirbo jaunieji, bet dar senųjų priežiūroj dėl to, kad jie patys dar nesiorientuoja kaip reikiant. Jeigu kas prižiūri, jie gali labai gerų darbų atlikti. Apskritai per Bendruomenę jie galėtų įsijungti ir į politinį darbą.

Su kultūros ir spaudos reikalais kiek blogiau, nes jaunieji eina daugiausia į praktiškas profesijas. Iš kitos pusės, nėra jokios prasmės laikyti tiek laikraščių kiek dabar yra (...). Nicko bloga neatsitiktų, jeigu artimesnieji susijungtų į vieną. Ir su žmonėm būtų lengviau, ir neišsiblaškytumėm taip labai. Tas pats ir su žurnalais. Čia nėra taip labai bloga, bet vis tiek (...). Žurnalai, kol dar galima, tai gerai, tegul dar eina. Kad susijungtų, žinoma, būtų irgi gerai. Būtų daug lengviau su redaktorais. Ir žmonėms. Dabar užsisakyti tiek laikraščių daug kam net neįmanoma.

„Aidai“.

1979 m. Nr. 4. Nr.